

STAROZÁKONNÍ TEOLOGIE V ÉŘE MODERNY

retrospektiva při 100. výročí narození G. von Rada¹

Martin Prudký

OLD TESTAMENT THEOLOGY IN THE MODERNIST ERA – a Review of the Life and Work of Gerhard von Rad to mark the 100th anniversary of his birth Gerhard von Rad (1901-1971) is considered to be one of the most important biblical scholars of the twentieth century. Through his critical approach to the history of tradition and his conception of biblical theology as a dialogue between varying traditions within the biblical canon, he helped to overcome the legacy of positivist historicism and doctrinaire systems in biblical theology. Paradoxically, when we now look back from a distance of several decades we have to say that a number of von Rad's basic hypotheses are no longer valid (the amphycyclic structure of Early Israel with annual treaty-renewal festivals located in the sanctuary at Shekem; the question of the provenance, date and function of the so-called deuteronomical „Historical Creed“; the hypothesis of the origin of apocalypticism in wisdom traditions, etc.). But the greatness of scholars is not measured by whether they formulate „eternal truths“, but by whether they provide a credible and inspiring response to the problems and challenges of their time and help research in their field to advance. In this respect von Rad is an inspiring and exemplary figure, representative of the most important twentieth-century struggles in German Old Testament scholarship.

Dvacáté století znamenalo pro starozákonní vědu éru mimořádného rozvoje v mnoha ohledech. Pracovní obzory se rozšířily o množství nových materiálních i literárních nálezů, přístup k látkám a metodické postupy prošly hlubokou proměnou, celková koncepce disciplíny byla předmětem řady sporů, byla postupně několikanásobně revidována a reorientována. Starozákonníci z doby přelomu 19. a 20. století – např. Julius Wellhausen či Bernhard Duhm – by se se svými dnešními kolegy jen těžko shodli nejen na celkovém obraze výdobytků biblicko-teologického bádání, těžko by hledali společnou řeč už i v nejzákladnějších otázkách – co je předmětem, co je úkolem a co je metodou starozákonní vědy.

V následujících odstavcích se chci pokusit představit některé z otázek, které dominovaly diskusi o problematice biblické teologie, a některé možnosti jejich řešení, tak jak je můžeme sledovat na životním zápase jedné z klíčových postav starozákonní biblistiky této éry – *Gerhardu von Radovi*.

¹ Předneseno 8. října 2001 na valném shromáždění Centra biblických studií Akademie věd České republiky a Univerzity Karlovy v Praze.

Skutečnost, že si právě v těchto týdnech připomínáme stoleté jubileum jeho narození a třicet let od jeho úmrtí (*21. 10. 1901, †31. 10. 1971), dává tomuto ohlédnutí přídech osobně jubilejní bilance; mým záměrem však je představit na této klíčové postavě epochy „moderny“ základní otázky této biblické disciplíny a z dnešního odstupů zhodnotit způsoby jejich řešení.

1. Pro orientaci v souvislostech von Radova díla si nejprve uvedme základní danosti jeho životní cesty. Důležitost vnějších dějinných okolností pro vnímání problematiky biblické teologie a pro preferování určitých řešení či – jinak řečeno – provázanost vlastní odborné práce, peripetií utváření vědní disciplíny v dané době a vlivu příslušného dějinného kontextu můžeme totiž právě na postavě a díle G. von Rada sledovat velmi zřetelně.

Gerhard von Rad se narodil v Norimberku v luterské rodině a jiho-německé prostředí (Bavorsko a Franky) mu svou lidskou vřelostí a poetičností zůstalo celoživotně blízké. Z rodinného prostředí, které mělo z otcovy i matčiny strany patricijské kořeny, si odnesl hluboké zakořenění v německé klasické i romantické kultuře – přes literaturu a poezii až k hudbě (byl dobrým znalcem Goetheho a po celý život aktivním houslistou). Kultivovanost až estetická se v něm jako „muzické bytosti“ snoubila s dokonale zažitou poutností k tradicím humanitního vzdělání.

1.1. Teologii studoval (1921–1925) v Erlangen a Tübingen. Výrazněji jej zaujali jen dva z tehdejších učitelů – novozákoník E. F. Karl Müller svou exegetickou akribií a systematik Karl Heim svým zájmem o problematiku vztahu víry k vnější skutečnosti.

Do studia Starého zákona se von Rad nepustil pod vlivem svých učitelů (Wilhelm Lotz v Erlangen, Paul Volz a Wilhelm Rudolph v Tübingen), nýbrž z podnětu vnějšího – pod tlakem teologické výzvy, kterou znamenala konfrontace s dobovým antisemitismem. Mladý luterský bohoslovec vycítil, že teologové *Svazu pro německou církev* (*Bund für deutsche Kirche*; založen 1921) svým odmítáním Starého zákona a jeho pozitivní funkce pro křesťanskou zvěst podvracejí samé základy křesťanské víry. Svou disertační práci se rozhodl věnovat starozákonnímu tématu, jež by k současným sporům přispělo biblicko-teologickou sondou. Tento biblicko-teologický zájem – spíše než dílčí otázky historického či literárního zkoumání Bible – zůstal pro von Rada celoživotně příznačný.

Pod vedením Otto Procksche, který přišel roku 1925 do Erlangen, zpracoval von Rad ve své disertaci téma „Božího lidu v Deuteronomiu“ (*Das Gottesvolk im Deuteronomium*, [BWANT III,11] Neukirchen 1929). Na základě analýzy formy textu jakož i charakteristické terminologie

a frazeologie dochází von Rad k tezi, že koncept „Božího lidu“ patří v Dt k základním a určujícím pojmům.² V návaznosti na diskusi o roli Deuteronomia a tzv. deuteronomistického hnutí v dějinách náboženství Izraele (de Wetteho tezi o souvislosti s Jóšijášovou reformou r. 622) pak von Rad zdůrazňuje význam svého tématu pro celkový obraz dějin starověkého Izraele a pro starozákonní, resp. biblickou teologii – pojem Božího lidu, jak je v Dt kriticky profilován, shledává podstatným způsobem provázan s ostatními klíčovými teologumeny; díky důležité roli, kterou Deuteronomium hraje v biblickém kánonu, se pak uplatňuje jako prvek mimořádné důležitosti v biblických látkách jako celku.

Po krátkém působení v Erlangen se roku 1930 von Rad stává asistentem Albrechta Alta v Lipsku. Spolupráce s tímto renomovaným historikem starověkého Izraele a s jeho žákem Martinem Nothem byla rozhodujícím momentem nejen pro formování mladého von Rada osobně, nýbrž zpětně i pro Altovu lipskou starozákonní dílnu – společně rozvinutí nových přístupů, zkoumajících dějiny biblických tradic v kombinaci hledisek historických a literárně formálních, vedlo ke zformování nové „školy“, jež pro svůj hlavní předmět zájmu bývá označována „škola dějin podání“ či „škola [kritiky] dějin tradice“.³

V Lipsku v roce 1930 von Rad předložil u A. Alta svou habilitační práci, v níž zkoumal koncept dějin v chronistickém dějepisném díle (*Das Geschichtsbild des chronistischen Werkes*, [BWANT IV,3] Neukirchen 1930). Způsob uchopení tématu je příznačný a charakteristicky předznamenává další von Radovu cestu – nezkoumá primárně reálné dějiny, které jsou za chronistickými texty, nýbrž *teologický koncept* („ideový konstrukt“) dějin, kterým je jejich svědectví zformováno. Tento teologický koncept chronistický pak vzájemně porovnává i u ostatních tradičních proudů.

O čtyři roky později publikoval von Rad monografii analyzující další z tradičních proudů, které vytvářejí komplexní koláže dějinných příběhů Izraele – studii o tzv. kněžském spise (*Die Priesterschrift im Hexateuch. Literarkritisch untersucht und theologisch gewertet*, [BWANT 65] Neukirchen 1934). Také v této studii tvoří vedle literárně-kritického rozboru a analýzy původu tradic podstatnou část pasáž o teologické koncepci „obrazu dějin“ tohoto tradičního proudu.⁴

² „Volk-Gottes-Gedanke ...[ist] die Quintessenz und Größe [des Deuteronomiums]“ (*Das Gottesvolk im Deuteronomium*, Neukirchen 1929, 99).

³ „Überlieferungsgeschichtliche Schule“, resp. „traditionsgeschichtliche Schule“.

⁴ Gerhard von Rad, *Die Priesterschrift im Hexateuch. Literarisch untersucht und theologisch gewertet*, Neukirchen 1934, 166nn.

Těmito třemi monografiemi si von Rad připravil půdu pro systematizující studii, v níž shrnul své pojetí vzniku látek hexateuchu a v níž současně představil přístup, východiska a teze školy dějin tradice (*Das formgeschichtliche Problem des Hexateuchs*, [BWANT 78] Neukirchen 1938). V této studii stručně představil svůj koncepční objev, který mu umožnil zcela nově pojmout otázku vzniku komplexních literárních útvarů, jak ji v hexateuchu zkoumala předchozí literární kritika. Von Rad si všiml, že základní položky tradic hexateuchu můžeme nalézt stručně vyjádřeny v oddílech, které jsou v deuteronomistických textech uvedeny jako vyznavačské či parenetické sumáře (tzv. „dějinné krédo“; Dt 6,21nn; 26,5nn; Joz 24,2nn). Tyto oddíly podle von Rada sloužily při kultických slavnostech k vyjádření základních položek vyznání, resp. k připomínce základních prvků svědectví o Hospodínově dějinně-spásném díle pro Izrael (tradice praotecká [motiv zaslíbení]; otročení v Egyptě a exodus; vedení pouští; dar zaslíbené země). V těchto sumářích nápadně chybí motiv daru Zákona na Sínaji či cokoli, co by na sínajskou tradici upomínalo. To bylo von Radovi jasným dokladem skutečnosti, že sínajská tradice „daru Zákona“ pochází z jiného zdroje než látky deuteronomistického kréda a do celku tradic Pentateuchu byla přiřazena později. S dosavadní literárně kritickou představou o vzniku látek Pentateuchu (resp. Hexateuchu) bylo toto pozorování kongruentní v tom smyslu, že sínajské tradice, obvykle připisované prameni „P“ (kněžskému spisu), skutečně byly k dějinně koncipovanému svědectví o vyvedení z Egypta a daru země přiřazeny později; i z hlediska dějepravného pak působí předlouhou „zastávku“ na sínajské poušti, jež v příběhu trvá mezi Ex 19,2 a Nu 10,11.

Síla a svůdnost von Radovy koncepce je v tom, že důmyslně kombinuje a do soustavného obrazu uvádí dílčí obrazy raných dějin Izraele, zejména funkce lokálních svatyn a jejich tradic, obraz literárního vzniku tradičních látek, zejména ve vazbě na formalizovaný usus při liturgických slavnostech, a obraz procesu postupného slučování a přepracovávání dílčích tradic od elementárních vyznavačských formulí, přes dílčí příběhy, větší komponované cykly až po stadium literárního komplexu Hexateuchu. Syntetickou hypotézu, kterou von Rad v této studii formuloval, již v zásadě nikdy neopustil a jeho další práce – ať komentáře k První a Páté knize Mojžíšově, nebo velká *Teologie Starého zákona* – jsou v podstatě jen dalším rozpracováním této základní koncepce.

1.2. Vraťme se ale ještě k von Radově životní cestě a jejímu dobovému kontextu.

Po čtyřech letech „učednictví“ u A. Alta byl von Rad povolán, aby se ujal starozákonní profesury na nedaleké univerzitě v Jeně. Na teologické

fakultě v Jeně ovšem měli jak mezi učiteli tak mezi studenty většinu tzv. Němečtí křesťané (Deutsche Christen) a mladý starozákonník zde byl dost drsně konfrontován s realitou „dějinného obrazu“ církve své doby. Rudolf Smend v jedné z biografických studií v této souvislosti uvádí text studentské resoluce z roku 1939/40, který stojí za ocitování jak pro věc samu, tak pro svou dikci:

„Náš lid v těchto dnech stojí v rozhodujícím boji proti Věčným Židům. Ve všech oblastech německého života se nyní uskutečňuje naprosté oddělení od židovského zvrácení ducha [die restlose Trennung vom jüdischen Ungeist]. Na žádných univerzitách, baštách německého ducha, již není žádného místa pro židovské parazity. Avšak teologické fakulty stále ještě vyžadují zkoušku z jazyka Kenaánu. Pro nás, německy uvědomělé studenty teologie na univerzitě v Jeně, je jedinou mírou naší práce lid [das Volk]. Nejsme ochotni proti svému sklonu a instinktu vyplývat své vzácné síly na hebrejštinu. Studium hebrejského jazyka nechť zůstane vyhrazeno pouze těm, kdo se připravují na vědeckou dráhu. V tom jsme zajedno se svými docenty. Prosíme, aby naše cesta byla příslušnými opatřeními a příkazy uvolněna.“⁵

Nejednalo se o žádný studentský výstřelek či provokaci – Zemská církevní rada v Durynsku hned po říšském pogromu v listopadu 1938 prohlásila, že znalostem hebrejštiny nepřisuzuje žádný význam.

Na svém prvním samostatném působišti se tedy G. von Rad opět střetává s těmi, kdo v něm polemicky vyprovokovali zájem o biblickou teologii, zejména o teologickou funkci Starého zákona v křesťanské církvi (viz disertace).

Ještě před svým přesídlením do Jeny se ovšem von Rad zapojil do práce *Vyznávající církve* (*Bekennende Kirche*). Veřejné přiznání se ke Starému zákonu jako platnému Písmu křesťanské církve považoval za otázku *statu confessionis* a ve zvláštní míře za svůj profesní úkol. Už v únoru 1934 tak spolu s A. Altem a J. Begrichem uspořádali v Lipsku řadu přednášek k tématu *Vedení ke křesťanství skrze Starý zákon* (*Führung zum Christentum durch das Alte Testament*), čímž polemicky navázali na přednášky, které byly na témže místě předneseny s názvem *Cesta Germánů* (*Weg der Germanen*).⁶ Během války se pak ve Vyznávající církvi s neutuchajícím nasazením věnoval kázáním a přednáškám na rozmanitých vzdělávacích kurzech, sborových dnech či ilegálních setkáních farářů i laiků.⁷ Některé texty

⁵ Rudolf Smend, „Gerhard von Rad“, in: Rudolf Smend, *Deutsche Alttestamentler in Drei Jahrhunderten*, Göttingen 1989, 226–254, 236.

⁶ Tamtéž.

⁷ Viz Gerhard von Rad a Odil Hannes Steck, *Gottes Wirken in Israel Vorträge zum Alten Testament*, Neukirchen-Vluyn 1974, 322–323.

byly příležitostně otištěny hned v třicátých letech, některé vyšly až po válce; jejich názvy mluví samy za sebe: *Bůh Abrahamův, Izákův a Jákobův* (1934); *Starý zákon – Boží slovo pro Němce!* (1937); *Trvalý význam Starého zákona* (1937); *Otázka výkladu Písma ve Starém zákoně* (1938); *Starozákonní výpovědi víry o životě a smrti* (1938); *Proč církev vyučuje Starý zákon* (1939); *Mojžíš* (1940).

Během válečných let pracoval von Rad intenzivně také na svém komentáři k *První knize Mojžíšově* (Genesis), který spolu s dalšími komentáři ke knihám Hexateuchu přislíbil pro ediční řadu *Altes Testament Deutsch*,⁸ a na řadě dílčích studií.⁹ Ke konci léta 1944 byl odveden k vojsku; s ohledem na nepevné zdraví byl zařazen jako řidič těžkého nákladního automobilu s umístěním v Jeně. Od dubna do června 1944 byl potom internován v americkém zajateckém táboře. Podle posmrtně publikovaných vzpomínek to pro něj byla existenciálně otřesná zkušenost, v níž se mu vybavovaly obrazy apokalyptické zkázy, jak je znal z Písma a z výtvarného umění – „dimenze skutečného opuštění Bohem“.¹⁰

1.3. Po válce pak von Rad několik let působil jako ordinarius starozákonní vědy v Göttingen (1945-1949). Zde zažil poválečnou euforickou výuku mnoha vděčných studentů, u nichž právě bohoslovci z okruhu Vyznávající církve nacházeli velký ohlas. Kromě pravidelných přednášek (čtyřhodinová hlavní a dvouhodinová vedlejší), seminářů a cvičení se podílel na řadě aktivit „studentského [evangelického] sboru“ (Studentengemeinde), který byl místem neformálních setkávání a vzdělávacích aktivit pro všechny zájemce bez ohledu na obor studia.

Badatelsky se von Rad v této době věnoval především dokončení komentáře ke Genesi, v němž ověřil nosnost svého programu kritiky dějin podání při výkladu a interpretaci konkrétních biblických látek.¹¹ V souvislosti s prací na textech Genese, v návaznosti na své předchozí studie a v kritickém rozhovoru s tzv. skandinávskou školou (S. Mowinkel) zpra-

⁸ *Das erste Buch Mose. Genesis*, (ATD 2–4) Göttingen 1949; *Das fünfte Buch Mose. Genesis*, (ATD 8) Göttingen 1964.

⁹ Např. „Grundprobleme einer biblischen Theologie des Alten Testaments“, in: *Theologische Literaturzeitung* 68/9–10 (1943), 225–234 (viz níže).

¹⁰ Citováno podle Rudolf Smend 1989, 241: „Es gehörte für mich zu den wichtigsten Erlebnissen der Lagerzeit, diese äußersten und letzten Möglichkeiten auf dem Weg des Menschen, von denen die Bible zwar offen redet, die wir Theologen aber doch immer etwas umgangen haben, so als nackte Wirklichkeit bestätigt zu sehen.“

¹¹ *Das erste Buch Mose. Genesis*, (ATD 2) Göttingen 1949; srv. recenzi Miloše Biče in: *Communio viatorum* 20 (1977), 97–98.

coval řadu dílčích studií k problematice kultu a role kultických institucí při formování a tradování literárních látek.¹² Největšího ohlasu z těchto prací došla studie o „svaté válce ve starověkém Izraeli“, kterou von Rad přednesl na kongresu *Society for Old Testament Study* a v rozšířené podobě pak samostatně publikoval.¹³ Fenomén „svaté války“, resp. „bojů Hospodinových“ zde von Rad interpretuje na základě hypotézy o amfiktyonickém kmenovém svazu, jak ji v třicátých letech pro Izrael předkrálovské doby formuloval M. Noth. Sakrální instituce kmenového svazu si v příslušném rituálu vytváří a traduje látky o bojích, které božstvo (garant souručenství kmenů) pro „svůj lid“ slavně vedlo. Zvláštností biblického podání pak ovšem je, že se tyto látky aktualizují v deuteronomistické dílně, která je od premonarchické doby, kdy tyto tradice autenticky žily, na staletí vzdálena. Von Rad tento jev vykládá jako pokus o nové uplatnění látek, které mají s velkým důrazem připomínat závaznost vztahu smlouvy mezi Hospodinem a jeho lidem. V deuteronomistickém „obrazu dějin“, jehož funkcí je parenticky působit při náboženské obnově Hospodinova lidu, proto tyto tradice nacházejí své nové ústrojné místo.

1.4. Od roku 1949 pak von Rad až do konce svého života působil v Heidelbergu. Zde našel harmonický domov, kde se cítil dobře, a na teologické fakultě spolupůsobil s řadou kolegů, s nimiž mohl nejen lidsky dobře vycházet, ale i v hlubším souznění spolupracovat. Ze starozákonníků to byli především Hans Walter Wolff a později Claus Westermann, z ostatních to byl zejména církevní historik Hans Freiherr von Campenhausen. Z von Radova díla spadá do této doby především práce na monumentální teologické syntéze celkového obrazu starozákonních látek – *Dvousvazková Teologie Starého zákona* (1957/1960).¹⁴

Analytické zpracování příslušných materiálů i koncepční rozvahu měl z předchozích let důkladně připravené. Kromě výše zmíněných monografií

¹² „Das jüdische Königsritual“ (1947); „Gerechtigkeit‘ und ‚Leben‘ in der Kultsprache der Psalmen“ (1950); obojí viz Gerhard von Rad, *Gesammelte Studien zum Alten Testament*, (Theologische Bücherei 8) München 1961.

¹³ Gerhard von Rad, *Der Heilige Krieg im alten Israel*, (Abhandlungen zur Theologie des Alten und Neuen Testaments Bd. 20) Zürich 1951; srv. recenzi Milana Balabána in: *Teologická příloha Křesťanské revue* 1961, 93–94.

¹⁴ *Theologie des Alten Testaments, Band 1: Die Theologie der geschichtlichen Überlieferungen Israels*, München 1957¹ (opr. vyd. 1962²), [anglicky 1962]; *Theologie des Alten Testaments, Band 2: Die Theologie der prophetischen Überlieferungen Israels*, München 1960¹ (opr. vyd. 1965²), [anglicky 1965]. Srv. české recenze – svazek I.: Stanislav Segert, in: *Communio viatorum* 2 (1959), 362–364; svazek II.: Vilém D. Schneeberger, in: *Communio viatorum* 5 (1962), 66–67.

k jednotlivým tradičním proudům Hexateuchu byla v tomto ohledu podstatná studie „*Základní problémy biblické teologie Starého zákona*“¹⁵ z roku 1943, v níž von Rad představil základní kontury svého přístupu a formuloval své základní teze.

Svou pozici von Rad formuluje v odpověď na tři čerstvé pokusy o novou koncepci starozákonní teologie – *Teologii Starého zákona* z pera Walthera Eichroda (1933–1939),¹⁶ Ernsta Sellina (1936)¹⁷ a Ludwiga Köhlera (1936).¹⁸ V zásadě vítá, že tyto práce hledají poctivou alternativu k pojetí, jímž vyvrcholilo 19. století, kdy syntetický obraz starozákonního světa víry býval podáván pouze historicko-deskriptivně a tituly vycházející pod názvem starozákonní „*teologie*“ byly de facto „*dějiny izraelského náboženství*“.¹⁹ Návrat k teologickému zájmu²⁰ je von Radovi sympatický – odmítá však způsob, jímž je v těchto nových publikacích proveden. Odhlédneme-li od jednotlivostí, vadí mu především skutečnost, že koncepci celkového obrazu ve všech těchto pracích tvoří statická struktura – jakoby jedinou možnou alternativou k odmítané dějinně popisné deskripci byla systematicko-nauková preskripcie.²¹ Výsledný obraz je za těchto okolností nutně zatížen statickým teologickým myšlením, hraničícím až s doktrinarismem, takže ani nemůže být práv dynamickému pojetí skutečnosti, jež je starozákonním látkám vlastní.

¹⁵ Gerhard von Rad, „Grundprobleme einer biblischen Theologie des Alten Testaments“, in: *Theologische Literaturzeitung* 68/9–10 (1943), 225–234.

¹⁶ Walther Eichrodt, *Theologie des Alten Testaments*, Leipzig 1933–1939.

¹⁷ Ernst Sellin, *Alttestamentliche Theologie auf religionsgeschichtlicher Grundlage, Bd. 2: Theologie des Alten Testaments*, Leipzig 1933, (1936²).

¹⁸ Ludwig Köhler, *Theologie des Alten Testaments*, (Neue Theologische Grundrisse) Tübingen 1936.

¹⁹ Sebekritické přiznání této skutečnosti je možné vidět v označení kompendia z pera Augusta Kaisera, které v roce 1886 vyšlo pod názvem *Theologie des Alten Testaments in ihrer geschichtlichen Entwicklung*, od čtvrtého vydání z roku 1903 (vyd. K. Marti) však již nese podstatně výstižnější titul *Geschichte der Israelitischen Religion*. Srv. též titul 1. dílu Sellinova kompendia *Alttestamentliche Theologie auf religionsgeschichtlicher Grundlage, Bd. 1: Israelitisch-jüdische Religionsgeschichte*, Leipzig 1933. K zápasu o reorientaci v meziválečném období viz Otto Eissfeldt, „Israelitisch-jüdische Religionsgeschichte und alttestamentliche Theologie“, in: *Zeitschrift für die alttestamentliche Wissenschaft* 44 (1926), 1–12 a Walther Eichrodt, „Hat die alttestamentliche Theologie noch selbständige Bedeutung innerhalb der alttestamentlichen Wissenschaft?“, in: *Zeitschrift für die alttestamentliche Wissenschaft* 47 (1929), 83–91.

²⁰ „Die literarische Neuerscheinungen auf diesem Gebiet zeigen einen deutlichen Zug nach dem ‚Theologischen‘ hin...“, G. von Rad 1943, 225.

²¹ Mnoho nezáleží na tom, zda je nalezena uplatněním jediného biblického pojmu jako všeurčujícího teologického „středu“ (Eichrodt), nebo zda jde o uplatnění struktury mimo-biblické (Köhler).

Aniž by von Rad volal po recidivě historického pozitivismu 19. století, zdůrazňuje, že určující daností starozákonních látek je jejich *dějinnost* – a to jako danost po výtce *teologická*:

Starý zákon je knihou dějin – knihou Božích dějin s lidmi; tuto vlastnost vykazuje Starý zákon natolik výhradním a všechny jeho obsahy určujícím způsobem, že není myslitelné, aby představení obsahu jeho svědectví tuto danost pominulo. Pojmát látky „systematicky“ přece znamená pouze tolik, že předmět je představen ve *věcných* vztazích a *věcném* uspořádání; tato vztažnost k věci je ovšem ve Starém zákoně dána povýtce dějinami. Zajisté platí, že náboženská literatura každého národa je nějak určena jeho dějinami – zde se však jedná o něco jiného, o mnohem více: ve Starém zákoně máme co činit s projevy víry, která má Boží jednání v dějinách trvale na zřeteli. ... Kategorie dějin je ve Starém zákoně kategorie povýtce teologická, žádná teologie Starého zákona se proto od ní nemůže oprostit. Pokud starozákonní výpovědi víry zbavíme této těsné provázanosti s dějinami, lze o nich sice mnoho podstatného říci, avšak základní teologická danost Starého zákona je ponechána stranou (christologie Nového zákona se také nesmí omezit jen na výklad Ježíšových slov).²²

Pro označení onoho teologumena dějinného svědectví, na němž vše závisí, pak volí poněkud zatížený termín „*Heilsgeschichte*“ („*dějiny spásy*“).²³ Odmítá však spojovat s tímto termínem jakýkoli koncept imanentního vývoje či jinou dějinně-filosofickou doktrínu; jediným prvkem, který vytváří vnitřní soudržnost událostí v těchto „dějínách“, je dialektická struktura „zaslíbení – naplnění“.

Starý zákon nedosvědčuje jen Boží mluvení, nýbrž také Boží jednání – a to v takovém ztvárnění, kdy toto svědectví sleduje, jak Bůh mluví a jedná na průběžné dějinné linii. ... Při všech jednotlivostech je pro pochopení této cesty Boží vposledu určující onen mnohotvárný rytmus zaslíbení a naplnění.

Na dějiny spásy orientovaná teologie Starého zákona pak má za úkol představit tento vzájemný vztah Božího slova a dějin v jeho rozmanitých formách; v pojetí Starého zákona se totiž dějinami spásy rozumí takový běh dějin, který je uveden do pohybu Božím slovem, vždy novým slovem Božím je utvářen a veden ke svému cíli.²⁴

²² G. von Rad 1943, 227.

²³ Myšlení v souvislostech „dějiny spásy“ vnesl do teologie již Augustin (O obci Boží). Moderní usus v německé teologii ovlivnila především tzv. Erlangenská škola v 19. století. V polovině dvacátého století pracovali v biblické teologii na koncepcích založených na tomto teologumenu novozákonníci Oscar Cullmann a částečně Rudolf Bultmann.

Od důrazu na „rozmanité formy“, jichž může svědectví o Božím působení nabývat, von Rad neváhá důsledně přejít i k tezi o rozmanitosti věcných obsahů. Při vši jinak chvályhodné snaze o celkový souhled je třeba mít respekt k této různosti. Pokus o „teologii Starého zákona“ musí zpracovat starozákonní látky ve vši jejich jedinečné svěbytnosti a specifických rysech, nejlépe v jejich vlastních pojmech; a představit je pak v celkovém konceptu, který není dodán zvenčí, nýbrž je odvozen z těchto látek samých.

Přítom ovšem je von Radovi mimořádně důležitá jednota a teologická integrita Písma. Jakkoli je svědectví o jednotlivých událostech spásy rozmanité, jakkoli jsou tradice a jejich dílčí soustavy svěbytné a vposledu nepřevoditelné na jednoho jmenovatele – takže Eichrodtova metoda vymezení teologického „středu“ Písma je zásadně nemožná – , základem všech těchto výpovědí víry je jejich vztah ke „zjevení“, k Božímu vstupu do dějinné reality člověka, jenž se dosvědčuje v „dějinách spásy“. Zde je založena nejen integrita starozákonního svědectví, nýbrž i jednota křesťanského Písma jako kánonu Starého a Nového zákona.²⁵

Když pak von Rad v roce 1957 publikoval první díl své *Teologie Starého zákona*, nebyla koncepce tohoto objemného svazku pro ostatní biblisty překvapením. Přesto však vyvolal jak tento svazek, tak potom o tři roky později svazek druhý velkou vlnu diskuse.

Své pojetí teologie Starého zákona vyjádřil autor jasně v podtitulu obou svazků – *Teologie dějinných tradic Izraele*, resp. *Teologie prorockých tradic Izraele*. Předmětem biblické teologie tedy nejsou ontologické otázky po [biblickém] Bohu, po bytí člověka a světě jako jsoucnu, nýbrž fenomén biblického svědectví, jež o Hospodinu a o sobě samém Izrael vydal, a to v jeho tradované podobě dějinných látek.²⁶ Biblická teologie má za úkol celkově vystihnout teologický profil těchto biblických tradic.

²⁴ G. von Rad 1943, 227–228.

²⁵ „Jednota Starého a Nového zákona je dána Slovem Božím. Podle Žd 1,1 se jedná o jediné Boží mluvení – zde i tam. Toto Boží mluvení se odehrálo v průběhu dějin; novozákonní svědkové potvrzují, že obě sbírky patří dohromady, tím, že zjevení Ježíše Krista bez výjimky vřazují do souvislosti se starozákonními dějinami spásy. Teologicky tedy není nikterak ponecháno naší libovůli, zda chceme Ježíše Krista z těchto souvislostí vyprostit. ... Nový zákon říká, že Boží slovo se stalo tělem. Oproti tomu je třeba Starý zákon se vsi mnohotvarostí jeho svědectví jasně vymezit – Starý zákon říká spíš... : slovo se stalo dějinami, ὁ λόγος πρᾶγμα ἐγένετο. Starozákonní dějiny spásy ukazují Boží jednání, jež bylo zjevením Kristovým v těle zjeveno konečným způsobem. Tím je dána důležitá věc, totiž shoda již těch nejranějších starozákonních Božích činů s novozákonní událostí v Kristu. V Kristu zjevený soud a spása se ukazuje již všude ve Starém zákoně – πολυμερῶς καὶ πολυτρόπως...“ (Op. cit. 231.)

²⁶ Gerhard von Rad, *Theologie des Alten Testaments: Band 1: Die Theologie der geschichtlichen Überlieferungen Israels*, München 1960, 118 a 124n.

Jakkoli je von Radovi teologicky podstatný postulát o jednotě a integritě Písma, uplatněním historicko-kritického přístupu dochází k tomu, že Starý zákon obsahuje řadu svěbytných tradic, které vykazují své jedinečné teologické koncepce; tyto rozdílné teologie (s jejich konkrétními funkcemi v dějinách náboženství Izraele i v kánonu Písma) není možné harmonizovat, aniž by nedošlo k podstatné věcné újmě na jejich dílčí výpovědní hodnotě a tím i na věrohodnosti vzniklé syntézy. Na rozdíl od novozákonního svědectví o jedinečném zjevení v Ježíši Kristu je totiž starozákonní „zjevení Hospodina“ rozloženo do dlouhé řady jednotlivých zjevovatelských událostí s velmi rozmanitými obsahy.²⁷ Lze-li ovšem o „starozákonním zjevení“ mluvit pouze jako o množství rozmanitých zjevovatelských aktů, pak Starý zákon, jakožto svědectví o tomto zjevení, neobsahuje „jednu teologii“, nýbrž teologii v tomto ústředním tématu „sjednocenou“.

Na základě tohoto vymezení podává von Rad obraz jednotlivých tradičních proudů a vykresluje jejich teologický svéráz ve vazbě na příslušné ukotvení v náboženském (zejména kultickém) životě Izraele (tzv. *Sitz im Leben*). Soustavný důraz na „Geschichtsbezogenheit“ (vázanost na dějiny) svědectví víry Izraele²⁸ von Rada na jedné straně chrání před pouze idealistickým obrazem „myšlení víry“ starověkého Izraele, na druhé straně však otevírá komplex otázek po vztahu „zjevení“, „víry“ či „svědectví víry“ k reálným dějinám a k historicky zachytitelným skutečnostem. Na tomto poli se pak v recenzích a reakcích na von Radovu teologii odehrála zřejmě nejzásadnější diskuse; patřila ostatně také do kontextu širšího rozhovoru o vztahu víry a dějin, který se v padesátých a šedesátých letech v teologii odehrával.

Z jedné strany bylo von Radovo pojetí dějin spásy napadáno těmi, kdo by si přáli jednoznačnější vazbu na vnější historickou faktografii – nejlépe snad až podložení událostí spásy vnější evidencí (např. G. E. Wright).²⁹ Takovou přímou vazbu ovšem von Rad odmítal, a to při všem trvání na prospěšnosti historicko-kritického přístupu a odmítání pneumatické interpretace Starého zákona. Fakticita dějinných událostí, o nichž starozákonní svědectví mluví, ovšem není „objektivní povahy“ v tom smyslu, jak s ní

²⁷ Op. cit. 128.

²⁸ Op. cit. 133n; srv. již G. von Rad 1943, 227.

²⁹ George Ernest Wright, *The Old Testament Against Its Environment*, (Studies in Biblical Theology 1/2), London/Chicago 1950; týž, *God Who Acts: Biblical Theology As Recital*, (Studies in Biblical Theology 8), London 1952; týž, *Biblical Archaeology*, 1957; týž, *The Old Testament and Theology*, New York 1969; týž, „Historical Knowledge and Revelation“, in: H. T. Frank; W. L. Reed (eds.), *Translating and Understanding the Old Testament*, Nashville 1970, 279–303.

počítá moderní historismus. K jejich autenticitě vždy patří určitá typizace významu založená na sekundární zkušenosti svědka, přičemž se podstatně uplatňuje aktualizací potence či alespoň otevřenost dosvědčované události pro budoucnost těch, kdo dané svědectví tradují. V předmluvě ke 4. vydání své *Teologie* a v článku „*Otevřené otázky z okruhu Teologie Starého zákona*“ se von Rad pokusil na řadu aspektů kritiky z této strany odpovědět.³⁰

Na opačné frontě bylo von Radově Teologii vyčítáno, že svou metodou i svým vymezením vlastního předmětu nedostala svému úkolu soustavného teologického souhledu a zůstala stát na půli cesty od nárysu dějin náboženství Izraele. Tuto námitku vznesli mj. také blízcí spolupracovníci a přátelé Walter Zimmerli a Hans Walter Wolff.³¹ Jakkoli oceňují, že von Rad odhalil, jak nepřiměřené jsou dřívější koncepty, jejichž teologická koncepční sjednocenost je v napětí s povahou vlastních látek, přece připomínají, že u titulu, který chce být „teologií“ a nikoli jen fenomenologickým popisem dějin náboženských tradic, je třeba žádat „odvahu ke sjednocujícímu promýšlení“, které ohledá „jednotu Božího jednání, jež je za rozmanitostí dosvědčených událostí“.³² Jak Zimmerli, tak Wolff se v této souvislosti ptají po tom, co je pro víru v Hospodina a její svědectví „*typické*“.³³ Touto otázkou se chtějí vyhnout jak rozdrobení či nivelizaci biblických látek v historické analýze jevů na straně jedné, tak individualistickému či existencialistickému rozplynutí dějinné tradice na straně druhé.³⁴ Von Rad ve své odpovědi na vznesenou námitku ovšem trvá na tom, že „*typickým*“ na starozákonním svědectví víry je právě onen zvláštní druh typologického dějinného myšlení, v němž se události a svědectví o nich stávají v kontextu náboženského

³⁰ Gerhard von Rad, „Offene Fragen im Umkreis einer Theologie des Alten Testaments“, in: *Theologische Literaturzeitung* 88/6 (1963), 401–416, 410nn.

³¹ Walther Zimmerli, „G. von Rad, Theologie des Alten Testaments“, in: *Vetus Testamentum* /13 (1963), 100–111; Hans Walter Wolff, „Das Geschichtsverständnis der alttestamentlichen Prophetie“, in: *Evangelische Theologie* 20 (1960), 218–235 (přetištěno in: Hans Walter Wolff, „Das Geschichtsverständnis der alttestamentlichen Prophetie“, in: *Gesammelte Studien Zum Alten Testament*), München 1964, 289–307).

³² W. Zimmerli 1963, 105.

³³ „Mit der Frage nach dem Typischen überwinden wir den Vergleich partieller Phänomene, die Kapitulation vor der »Allmacht der Analogie« (Troeltsch). Zugleich werden wir ... dann unter dieser Frage die Relevanz des jeweils Bedeutsamen ermessen können. In der gegenwärtigen Lage der Forschung werden wir besonders zu fragen haben nach den typischen Traditionsbildungen, nach typischen Weisen des Redens von Gott, nach dem Typischen Korrespondenzverhältnis von Wort und Ereignis, vor allem aber wird die Typik Glauben begründender Zeugnisse von Gottes Großtaten in der Geschichte im Alten und Neuen Testament und im Vergleich der Umwelt neu zu erkennen sein.“ H. W. Wolff 1960, 226.

³⁴ Tamtéž.

³⁵ G. von Rad 1963, 416.

života živou tradicí, tj. látkou, jež je již v okamžiku recepce aktualizována a nadále předávána nejen jako svědectví o minulé události, nýbrž současně jako živé a formující oslovení přítomných nositelů tradice i jako svědectví otevírající perspektivu budoucnosti.³⁵ Zájem o postižení této povahy starozákonního svědectví a zpracování této linie (až po otázku vztahu starozákonního svědectví k novozákonní zvěsti evangelistů a apoštolů) podle von Rada opravňuje označit tuto práci za „*biblickou teologii*“; kdyby byl zůstal jen u analýzy starozákonních látek, připouští, že by šlo v podstatě [jen] o „*starozákonní dějiny náboženství*“ (Alttestamentliche Religionsgeschichte).³⁶

Věcné jádro problému je dáno mimo jiné tím, že von Rad musí zápatit na obou frontách. Na jedné straně proti starozákonním studiím z éry liberální teologie zdůrazňuje kerygmatickou stránku biblických tradic a klade důraz na závažnost konečného tvaru textu v celku daného literárního kontextu;³⁷ na druhé straně však proti zastáncům „*pneumatické exegeze*“ (Otto Procksch)³⁸ či biblistům, kteří chtěli pro křesťanskou teologii Starý zákon zachránit násilnou christologizací (Wilhelm Vischer),³⁹ zdůrazňuje oprávněnost historicko-kritických analytických postupů a teologický význam historického kontextu u každé kerygmatické výpovědi. Biblická teologie pak z logiky tohoto přístupu nemůže být žádnou naukovou soustavou, jakou by uvítali systematické, nýbrž prezentací vnitřního rozhovoru mezi jednotlivými vrstvami a proudy biblických tradic v jejich rozeznatelné svébytnosti. Kerygmatická „*kvalita*“ se pak ovšem vyjevuje spíše v *dynamicce* předáváníí a vždy nové aktualizace látek, jak tíhnou ke konečnému tvaru (v *dynamicce* „*tradičního procesu*“), nežli v samém definitivním tvaru textu (Letztgestalt).⁴⁰

³⁶ Tamtéž.

³⁷ „...den Text nun auch ebenso präzise in seiner Letztgestalt und im Rahmen seines Kontextes zu verstehen.“ Gerhard von Rad, „Über Gerhard von Rad“, in: Hans Walter Wolff (Hrsg.), *Probleme Biblischer Theologie. Gerhard Von Rad Zum 70. Geburtstag*, München 1971, 659–661, 659.

³⁸ Otto Procksch, „Über pneumatische Exegese“, in: *Christentum und Wissenschaft* 1 (1925), 145–158; týž, „Die kirchliche Bedeutung des Alten Testaments“, in: *Christentum und Wissenschaft* 42 (1931), 295–306; posmrtně vyšla *Theologie des Alten Testaments*, Gütersloh 1950.

³⁹ Wilhelm Vischer, *Das Christuszeugnis des Alten Testaments*, Zurich 1934–1942.

⁴⁰ Zde má von Radova pozice velmi blízko k pojetí tradičního procesu, jak jej v české bibliotice pěstoval Slavomil C. Daněk a v návaznosti na něj Jan Heller; srv. Slavomil C. Daněk, „Verbum a fakta Starého zákona“, in: *Ročenka Husovy Fakulty* č. 8, Praha 1937, 11–38; týž, „Gedalja. Ilustrace k teorii exegeze“, in: *Sborník k prvnímu desetiletí Husovy československé evangelické fakulty bohoslovecké v Praze*, Praha 1930, 51–98; Jan Heller, „Der Traditionsprozeß in der Auffassung der Prager Alttestamentler“, in: týž, *Von der Schrift zum Wort*, Berlin 1990, 11–15; Jan Heller a Martin Prudký, „Die Prager Arbeit am Alten Testament und ihre Analogien zur sog. Amsterdamer Schule“, in: *Summa. Blad van de theologische faculteit van de UvA* 19 (1987), 14–18.

Tato diskuse ovšem z podstaty věci zůstává neuzavřena. Je to vlastně diskuse o přiměřenosti či způsobilosti historicko-kritické metody pro výklad a interpretaci Písma, zejména pro vytváření syntetického obrazu teologie biblických látek. Devadesátá léta přinesla v Evropě novou vlnu této diskuse. Znovu ji nastolil Rainer Albertz svým pojetím „Dějiny izraelského náboženství“⁴¹ a zejména svým provokativním nárokem, že pouze tato historicko deskriptivní disciplína je schopna podat vědecky přijatelnou syntézu dosavadního biblického bádání v soustavném obraze; disciplína „teologie Starého zákona“ toho podle Albertze prokazatelně schopna není a proto nemá právo na existenci – měla by být zrušena.⁴² Za dílčí ohlas tohoto napětí mezi „biblickými teologií“ a „historiky náboženství“ na poli starozákonní vědy lze v českém prostředí považovat kontroverzi mezi Ondřejem Stehlíkem a Filipem Čapekem na stránkách loňské a letošní *Teologické reflexe*.⁴³

1.5. Za samostatné pojednání z hlediska celkových trendů starozákonní bibliistiky ve 20. století stojí von Radovo zpracování *mudroslovných tradic*. Mnohokrát bylo konstatováno, obvykle značně kriticky, že tomuto proudu biblických tradic ve svém díle (snad s výjimkou poslední velké monografie) nebyl práv. Tato výtka do značné míry platí. Mudroslovné tradice a jejich svébytná teologie nedocházely u von Rada – stejně jako u ostatních obdobně orientovaných evropských teologů – pozitivní ozvučnosti. Mudroslovná koncepce Božího působení přes řády a struktury stvoření příliš zaváněla přirozenou teologií, jíž se zastánci dialektické teologie snažili čelit důrazem

⁴¹ Rainer Albertz, *Religionsgeschichte Israels in alttestamentlicher Zeit*, (ATD.E 8) Göttingen 1992; angl.: *A History of Israelite Religion in the Old Testament Period*, London 1994.

⁴² Srv. hlavní tezi přednášky na mezinárodním setkání Society of Biblical Literature v Münsteru r. 1993; viz Rainer Albertz, „Religionsgeschichte Israels statt Theologie des Alten Testaments!: Plädoyer für eine forschungsgeschichtliche Umorientierung“, in: Ingo Baldermann (Hrsg.), *Jahrbuch Für Biblische Theologie*, 10., Neukirchen-Vluyn 1995, 3–24; pro následnou diskusi viz v témže sborníku zejména Norbert Lohfink, „Fächerpoker und Theologie“, 207–230; John Barton, „Alttestamentliche Theologie nach Albertz?“, 25–34; Frank Crüsemann, „Religionsgeschichte oder Theologie?: Elementare Überlegungen zu einer falschen Alternative“, 69–78; Isaac Kalimi, „Religionsgeschichte Israels oder Theologie des Alten Testaments?: Das jüdische Interesse an der Biblischen Theologie“, 45–68; Niels Peter Lemche, „Warum die Theologie des Alten Testaments einen Irrweg darstellt“, 79–92; Hans-Peter Müller, „Fundamentalfragen jenseits der Alternative von Theologie und Religionsgeschichte“, 93–110 a Albertzovu reakci „Hat die Theologie des Alten Testaments doch noch eine Chance? Abliessende Stellungnahme in Leuven“, 177–188.

⁴³ Ondřej Stehlík, „Hospodin a (jeho?) Ašera“, in: *Teologická reflexe* 2 (2000), 159–169; Filip Čapek, „Starý zákon, teologie a dějiny (náboženství) Izraele: Několik poznámek“, in: *Teologická reflexe* 1 (2001), 66–74.

na svrchované zjevovatelské dílo Boží v dějinách, jež vyvrcholilo v jedinečné události zjevení v Ježíši Kristu. Je-li v určitém kontextu velmi aktuální a ozvučná teologie dějinných skutků spásy, nemá v něm hlas mudroslovného svědectví asi zrovna mnoho co říci. V roce 1935 měla takto jasně polemický hrot von Radova přednáška na starozákonním kongresu v Marburku, kde ve statečné opozici vůči „duchu doby“ dovozoval, že „stvořitelská víra [der Schöpfungsglaube] neměla v rámci vlastní víry v Hospodina žádná samostatné místo a žádnou aktuálnost“.⁴⁴ V *Teologii Starého zákona*, která si kladla za úkol vystihnout teologii *dějinných a prorockých* tradic Izraele, pak tradice mudroslovné celkem pochopitelně zůstaly v pozadí. Přitom však už v roce 1964 von Rad v článku o „aspektech starozákonního pojetí světa“⁴⁵ sám konstatoval, že ve starozákonní bibliistice došlo k „přesycení „dějinami““ a biblické teologii hrozí, že se stane „teologií dějin“.⁴⁶

Poslední léta svého akademického působení proto věnoval mudroslovným látkám a v roce 1970 publikoval svou poslední velkou monografii s názvem „Moudrost v Izraeli“.⁴⁷ V ní se mudroslovnými látkami zabývá jako látkami „svého druhu a vlastního práva“ uvnitř biblického kánonu. Dobrodružství rozumové kontemplanace, do něhož se Izrael pouští v jasné návaznosti na obdobné tradice sousedních kultur, vytváří podle von Rada „didaktické látky“, které učí orientovat se v životě podle zřetelných pravidel.⁴⁸ Na první poslech jsou tyto výroky „učitelů moudrosti“ zcela jiného druhu než vyučování vypravěčů „dějin spásy“. Nicméně v řadě klíčových momentů jsou si biblické mudroslovné látky s dějinnými tradicemi až nečekaně blízké. Například v tolik diskutovaném pojetí „stvoření“ von Rad shledává, že i pro mudrce není „svět“ z ontologického hlediska neutrální veličinou (jak by mohl předpokládat moderní pozitivista), nýbrž je daností, o jejímž dobrém, Bohem daném smyslu se nepochybuje, ba nediskutuje.⁴⁹ Toto vnímání vnější reality, v níž Bůh působí svými dobrými řády a svým

⁴⁴ Gerhard von Rad, „Das theologische Problem des alttestamentlichen Schöpfungsglaubens“, in: Gerhard von Rad, *Gesammelte Studien Zum Alten Testament*, München 1961, 136–147, 146 (orig. in: *BZAW* 66, 1936, 138–147).

⁴⁵ Gerhard von Rad, „Aspekte alttestamentlichen Weltverständnisses“, in: *Evangelische Theologie* 24 (1964), 57–73; přetištěno in: *Gesammelte Studien Zum Alten Testament*, München 1965³, 311–331.

⁴⁶ Op. cit., 311.

⁴⁷ Gerhard von Rad, *Weisheit in Israel*, Neukirchen 1970; srv. recenzi Jana Hellera v *Křesťanské revue* 37 (1971), 96nn; týž, *Communio viatorum* 14, 1971, 177–180. Úryvek jedné z kapitol v českém překladu vyšel v *Křesťanské revui* 38 (1971), 90–92.

⁴⁸ G. von Rad 1970, 366n.

⁴⁹ Op. cit., 378.

„požehnáním“, je proto specificky *teologické* – totiž zajištěné důvěrou v Boží jednání a „Boží básni“, jež je počátkem „poznání“ (Př 1,7). Jakkoli tedy mudroslovné látky dosvědčují Boží jednání jako působení nenápadné a skryté, nejedná se ve srovnání s tradicemi dosvědčujícími Boží spásné zásahy do dějin o zásadní teologickou alternativu.

Tato pozdní von Radova monografie byla mnohými recenzenty vnímána jako vědomá a podstatná korektura dřívějšího jednostranného zaměření na dějinné tradice, jako svého druhu opožděný třetí díl *Teologie*. I když o dílčí korekturu či doplnění dřívějších prací zajisté běží, Rudolf Smend právem upozorňuje na to, že se nejedná o inkonsistenci či radikální přehodnocení dřívějších pozic. Povahy mudroslovných tradic si byl von Rad i dříve vědom; konkrétní badatelská problematika a vnější situace, do níž starozákonní látky interpretoval, jej však vedly především k soustavnému zpracování látek dějinných. Povědomí o důležitosti kosmologických látek však lze u von Rada doložit už v roce 1941 ve studii „Slovo Boží a dějiny ve Starém zákoně“;⁵⁰ kterou uzavírá slovy: „*Téma znělo: ‚Slovo Boží a dějiny‘. Nyní by mělo následovat druhé pojednání: ‚Slovo Boží a příroda‘. Genesis 1 přece dosvědčuje, že celý kosmos vděčí za svou existenci svobodnému stvořitelskému Božímu Slovu...*“ – Je tedy poněkud škodolibé, když někteří současní severoameričtí starozákonníci, kteří na přelomu 20. a 21. století vidí úlohu mudroslovných látek v biblickém kánonu zcela pochopitelně (i díky von Radovi!) ve zcela jiném světle, o von Radově základním díle říkají, že jsou to v podstatě Barmenské teze⁵¹ přetavené do útvaru starozákonní teologie (W. Brueggemann).⁵² Tento postřeh je sám o sobě důvtipný, jako celkové zhodnocení von Radova programu však příliš zjednodušuje a pozitivní roli von Radova vyhranění v daném dějinném kontextu jakoby

⁵⁰ Gerhard von Rad, „Das Wort Gottes und die Geschichte im Alten Testament“, in: týž; Odil Hannes Steck (Hrsg.), *Gottes Wirken in Israel. Vorträge Zum Alten Testament*, Neukirchen-Vluyn 1974, 191–212.

⁵¹ Míňeno je „Teologické prohlášení k přítomné situaci německé evangelické církve“, přijaté na první synodě Vyznávající církve v Barmen (česky in: *Křesťanská revue* 51 [1984], 111–112); srv. též Wilhelm Niemöller, *Kampf und Zeugnis der Bekennenden Kirche*, Bielefeld 1948; Wilhelm Niesel, *Kirche unter dem Wort. Der Kampf der Bekennenden Kirche der altpreußischen Union 1933–1945*, (AGK.E 11) 1978.

⁵² W. Brueggemann zdůrazňuje, že antiteze „Božího slova“ (zjevení) a „přirozené teologie“, resp. antiteze „Božího působení v dějinách skrze událostné zásahy“ a „Boží působení ve světě skrze řády stvoření“ brání von Radovi chápat biblické tradice vyváženě; tyto antiteze přijal s teologickým programem, jak jej Vyznávající církev vyjádřila v teologickém prohlášení z Barmen. – Brueggemann ovšem na von Radovy studie sám pozitivně navazuje; srv. Walter Brueggemann, *Theology of the Old Testament: Testimony, Dispute, Advocacy*, Minneapolis 1997, 349nn, 466nn a 659nn.

nechtěl docenit. Nad podobnou kritikou se je třeba ptát, zda kvalitu biblicko-teologické práce posuzujeme podle ideálu obecné vyváženosti, nebo podle trefnosti aktuálního interpretačního důrazu.

2. Gerhard von Rad je považován za jednoho z nejvýznamnějších starozákonníků 20. století. Zajisté právem. Jeho práce se spolu s publikacemi Albrechta Alta, Martina Notha a dalších protagonistů „školy dějin podání“ v poválečné generaci biblistů široce prosadily a buď přímo, nebo prostředkovně přes generaci žáků, formovaly kontinentální Evropskou scénu hluboce do osmdesátých až i devadesátých let. Je příznačné, že po publikaci von Radova syntetického díla – *Teologie Starého zákona* – se sice strhla široká diskuse, avšak na další pokus o větší syntézu podobného přístupu bylo třeba čekat až do let sedmdesátých. Navíc, žádná z publikací, které pak vyšly, není variací na von Radovu koncepci – protagonista školy dějin podání provedl svou práci očividně natolik monumentálně, že svým žákům neponechal žádný prostor k variacím ve stejném stylu; zůstalo jim jen rozpracovávat dílčí otázky nebo mohli zásadně modifikovat celkový přístup. Nápadně to kontrastuje s typem teologie Starého zákona, jak jej zavedl W. Eichrodt (metoda tematického průřezu na základě definovaného teologického „středu“), který inspiroval mnoho autorů k následování a v rozmanitých variacích se objevuje stále znovu.⁵³

Už rok po von Radově smrti nazval Werner H. Schmidt svou studii o celkových trendech ve starozákonní teologii „*Teologie Starého zákona*“

⁵³ Např. fenomén „společenství“ – Theodorus Christiaan Vriezen, *Hoofdlijnen der theologie van het Oude Testament*, Wageningen 1949 (německy *Theologie des Alten Testaments in Grundzügen*, Wageningen 1956; anglicky *An Outline of Old Testament theology*, Oxford 1958); „prosazení Božího království“ – A. A. Van Ruler, *Die christliche Kirche und das Alte Testament*, 1955; „Boží panství“ – Georg Fohrer, „Der Mittelpunkt einer Theologie des Alten Testaments“, in: *Theologische Zeitschrift* 24 (1968), 161–172; „formule smlouvy“ – Rudolf Smend, *Die Mitte des Alten Testaments*, (Theologische Studien 101), Zürich 1970; „svěbytnost Boha Izraele“, vyjádřená „jménem Jahwe“ – Walther Zimmerli, *Grundriss der alttestamentlichen Theologie*, Stuttgart 1972 týž „Zum Problem der ‚Mitte des Alten Testaments‘“, in: *Evangelische Theologie* 35 (1975), 97–118; „zkušenost s Bohem“ – John L. McKenzie, *A Theology of the Old Testament*, Garden City, N.Y. 1974; „unikavá přítomnost Boha“ – Samuel L. Terrien, *The Elusive presence: toward a new Biblical theology*, (Religious Perspectives 26) San Francisco 1978; „polarita mezi Božím zachraňujícím jednáním v dějinách a Božím žehnajícím jednáním ve stvoření“ – Claus Westermann, *Theologie des Alten Testaments in Grundzügen*, (Grundrisse zum Alten Testament Bd. 6), Göttingen 1978; „Hospodinova výlučnost“, resp. obsah 1. a 2. přikázání – Werner H. Schmidt, „Die Frage nach der Mitte des Alten Testaments im Spannungsfeld von Religionsgeschichte und Theologie“, in: K. Jürgensten (Hrsg.), *Gott loben das ist unser Amt*, Kiel 1984, 55–65; „vyvolení“ – Horst Dietrich Preuß, *Theologie des Alten Testaments*, Stuttgart 1991/1992.

před Gerhardem von Radem a po něm“.⁵⁴ Ono „po něm“ tehdy mohlo mít pouze podobu výhledu či prognózy, nicméně to jasně vypovídá o Schmidtově hodnocení významu von Rada jako biblického teologa.⁵⁵ Dnes už máme od von Radova životního díla odstup více než jedné generace – a sedmdesátá, osmdesátá i devadesátá léta 20. století byla na proměny bibliistiky velmi bohatá. Kritické zhodnocení von Radova díla a jeho „překonání“ či přesun z aktuálního diskurzu do „dějin disciplíny“ si pro přehlednost rozdělme na dvě části – (1) vývoj vzešlý z jeho vlastní dílny či obdobného přístupu a (2) podněty či posuny příšle zvenčí.

2.1. Nevděčným úkolem žáků je rozpracovat teze svých učitelů způsobem, aby se buď ještě jasněji prokázaly a zaujaly tak čestné místo v panteonu vědy, nebo aby byly prokazatelně překonány a vstoupily do kompendií dějin disciplíny. S řadou podstatných tezí G. von Rada se dělo to druhé, s některými dokonce již za jeho života.

Několik studií k Deuteronomiu tak například podkopalo von Radovu hypotézu o funkci „malého dějinného kréda“ a o jeho kulticko-dějinných i literárně historických souvislostech.⁵⁶ Ukázaly, že útvar „dějinného kréda“ je konstrukčním pokusem deuteronomistické školy o systematizaci přejatých dějinných látek, nikoli však archaickým „krystalizačním jádrem“ působícím na vznik těchto tradic, jak předpokládal von Rad. Hypotézu o výroční kultické slavnosti v Gilgálu, kde by toto krédo v době předkrálovské mělo svůj „Sitz im Leben“, proto bylo nutné zcela opustit.

Podobně byla podrobnějším zpracováním ještě za von Radova života vlastní školou vyvrácena (původně Nothova) hypotéza o formování izraelského kmenového svazu v analogii k řeckým amfiktyonickým souručenstvím. Von Rad z této hypotézy vycházel při koncipování své představy o vzniku a utváření nejstarších izraelských tradic v souvislosti se „slavností obnovování smlouvy“ ve svatyni šekemské.⁵⁷ Z podrobnějšího srovnání

⁵⁴ Werner H. Schmidt, „Theologies des Alten Testaments vor und nach Gerhard von Rad“, in: *Verkündigung und Forschung* 17 (1972), 1–25.

⁵⁵ Hans Walter Wolff, Rolf Rendtorff a Wolfhart Pannenberg, *Gerhard von Rad: Seine Bedeutung für die Theologie*, München 1973.

⁵⁶ Např. Moshe Weinfeld, *Deuteronomy and the Deuteronomistic School*, Oxford 1972; Norbert Lohfink, „Zum kleinen geschichtlichen Credo, Deut. 26.5–9“, in: *Analecta Biblica* 20 (1963); ke stavu bádání souhrnně Horst Dietrich Preuß, *Deuteronomium*, (Erträge der Forschung 164), Darmstadt 1982 a Lothar Peritt, *Deuteronomium-Studien*, (Forschung zum Alten Testament 8), Tübingen 1994.

⁵⁷ Srv. Rolf Rendtorff, *Hebrejská bible a dějiny: Úvod do starozákonní literatury*, Praha 1996, 203.

však vyplynulo, že analogie s fenoménem řecké amfiktyonie je nepřesná. Navíc Lothar Peritt v studii, kterou právě v Heidelbergu obhájil jako habilitační práci,⁵⁸ doložil, že podstatný teologický pilíř této Nothovy a von Radovy konstrukce, totiž „teologie smlouvy“, je v dané podobě a funkci mnohem mladšího původu.⁵⁹ Z hlediska dějin tradice není místem jejího vzniku vojenský tábor kmenového svazu v předkrálovské době, nýbrž tvůrčí teologická dílna tzv. deuteronomistů, kteří mj. pomocí tohoto konceptu usilovali o překonání náboženské krize, kterou přivodil postupný pád obou království a katastrofa exilu.⁶⁰

Poněkud jiným případem je rozvinutí von Radova důrazu na *dějinnost* („*Geschichtlichkeit*“) biblických látek u některých jeho žáků. V Heidelbergu se začátkem šedesátých let zformoval kruh mladých teologů, kteří na pojmu dějin (*Geschichte*) hodlali založit veškerou teologickou noetiku. Vůdčím duchem této skupiny byl Wolfhart Pannenberg,⁶¹ v začátcích k ní patřil i starozákonník Rolf Rendtorff.⁶² Od tendence těchto prací se však von Rad distancoval; způsob, jakým tito teologové neutralizovali „Slovo“ (či „zjevení“) „dějinami“, mu nebyl přijatelný. Výše zmíněné kritické dictum o „přesycení dějinami“ mířilo zřejmě polemicky na tuto skupinu mladších kolegů a žáků.

2.2. Částečně ještě za von Radova života, zejména však v posledních třech desetiletích 20. století došlo v biblištině k tak významným posunům a pro-

⁵⁸ Lothar Peritt, *Bundestheologie im Alten Testament*, (WMANT 36) Neukirchen – Vluyn 1969.

⁵⁹ Brevard S. Childs, *Introduction to the Old Testament as Scripture*, London 1979, 209: „The very success of Peritt's attack on the antiquity of covenant theology has pointed out the danger among the current generation of scholars of building a superstructure on earlier theories such as those of von Rad and Noth, which were useful as working hypotheses, but disastrous when confused with incontrovertible fact.“

⁶⁰ Siegfried Herrmann přispěl koncepční studií v tomto smyslu již do sborníku věnovanému von Radovi k sedmdesátinám: Siegfried Herrmann, „Die konstruktive Restauration: Das Deuteronomium als Mitte biblischer Theologie“, in: Gerhard von Rad, *Probleme Biblischer Theologie* 1971, 155–170.

⁶¹ Srv. Wolfhart Pannenberg, *Offenbarung als Geschichte*, Göttingen 1963; Wolfhart Pannenberg, „Kerygma und Geschichte“, in: Georg Braulik, *Studien zur Theologie der alttestamentlichen Überlieferungen*, Neukirchen–Vluyn 1961, 124–140; Wolfhart Pannenberg, „Heilsgeschehen und Geschichte“, in: *Kerygma und Dogma* 5 (1959), 218–237; Wolfhart Pannenberg, „Glaube und Wirklichkeit im Denken Gerhard von Rads“, in: H. W. Wolff; R. Rendtorff; W. Pannenberg, *Gerhard von Rad. Seine Bedeutung für die Theologie*, München 1973, 37–54.

⁶² Rolf Rendtorff, „Hermeneutik des Alten Testaments als Frage nach der Geschichte“, in: *Zeitschrift für Theologie und Kirche* 57 (1960), 27–40; též, *Gottes Geschichte: Der Anfang unseres Weges im Alten Testament*, (Stundenbuch 3), Hamburg 1962; též, „Die Offenbarungsvorstellungen im Alten Israel“, in: W. Pannenberg (Hrsg.), *Offenbarung als Geschichte*, Göttingen 1963, 21–41.

měnám, že relativní konsensus von Radovy generace vzal do značné míry za své.⁶³ Posuny a proměny se odehrály na více rovinách – v oblasti historického a archeologického bádání, v oblasti literární kritiky, lingvistiky a hermeneutiky, i v oblasti biblické teologie.⁶⁴

V oblasti *historického a archeologického bádání* se například značně proměnil obraz raných dějin Izraele a představa o náboženském životě v této době.⁶⁵ Kulturní i náboženský profil Izraelců zřejmě byl mnohem podstatněji propojen se syropalestinským prostředím, než si Altova škola připouštěla

⁶³ Poněkud rozechvěle to konstatuje i von Radův žák a heidelberský nástupce Rolf Rendtorff, „The Paradigm is Changing: Hopes – and Fears“, in: *Biblical Interpretation* 1/1 (1993), 34–53.

⁶⁴ Tyto posuny nejsou již jen „výstřelky“ nonkonformních badatelů, jakými byli v sedmdesátých letech Brevard S. Childs (Introduction to the Old Testament as Scripture, London 1979) nebo Bernd Jorg Diebner (časopis *Dielheimer Blätter zum Alten Testament*); již vesly do základních příruček a kompendií. Srv. např. A. D. H. Mayes, *Text in Context: Essays by Members of the Society for Old Testament Study*, Oxford 2000; Patrick D. Miller, *The Religion of Ancient Israel*, (Library of Ancient Israel, London 2000; Erich Zenger, *Einleitung in das Alte Testament*, (Kohlhammer Studienbücher Theologie 1,1), Stuttgart 1998).

⁶⁵ Z řady relevantních titulů srv. např. James Barr, *History and Ideology in the Old Testament: Biblical Studies at the End of a Millennium*, Oxford 2000; Ernst Axel Knauff a Albert de Pury, *Geschichte Israels im Spiegel zeitgenössischer Texte und Bilder von Merenptha bis Bar Kochba*, (Kohlhammer Studienbücher Theologie 2), Stuttgart 2000; Thomas L. Thompson, „Historical Notes on ‚Israel’s Conquest of Palestine: A Peasant’s Rebellion?‘“, in: *Journal for the Study of the Old Testament* 7 (1978), 20–27; P. D. Miller 2000; Albert de Pury, Thomas Römer a Jean-Daniel Macchi (eds.), *Israel Constructs its History: Deuteronomistic Historiography in Recent Research*, (JSOT Supplement Series 306), Sheffield; Walter Dietrich, *Die frühe Königszeit in Israel: 10. Jahrhundert v. Chr.*, (Biblische Enzyklopädie 3), Stuttgart 1997; Volkmar Fritz, *Die Entstehung Israels im 12. und 11. Jahrhundert v. Chr.*, (Biblische Enzyklopädie 2), Stuttgart 1996; Niels Peter Lemche, *Die Vorgeschichte Israels: Von den Anfängen bis zum Ausgang des 13. Jahrhunderts v. Chr.*, (Biblische Enzyklopädie 1), Stuttgart 1996; týž, *The Canaanites and Their Land: The Tradition of the Canaanites*, (JSOT Supplement Series 110), Sheffield 1991; týž, *Early Israel: Anthropological and Historical Studies on the Israelite: Society before the Monarchy*, (VT Suppl. 37), Leiden 1985; Thomas L. Thompson, *Early History of the Israelite People: From the Written and Archaeological Sources*, (Studies in the History of the Ancient Near East 4), Leiden 1994; Klaas A. D. Smelik, „The Use and Misuse of the Hebrew Bible as a Historical Source“, in: Janet W. Dyk; P. J. van Midden; K. Spronk; G. J. Venema (eds.), *The Rediscovery of the Hebrew Bible*, Maastricht 1999, 121–139; Bernd Janowski a Matthias Köckert, *Religionsgeschichte Israels. Formale und materiale Aspekte*, (Veröffentlichungen der Wissenschaftlichen Gesellschaft für Theologie 15), Gütersloh 1999; Wolfgang Zwickel, „Religionsgeschichte Israels. Einführung in den gegenwärtigen Forschungsstand in den deutschsprachigen Ländern“, in: Bernd Janowski; Matthias Köckert (Hrsg.), *Religionsgeschichte Israels. Formale Und Materiale Aspekte* (Veröffentlichungen der Wissenschaftlichen Gesellschaft für Theologie 15), Gütersloh 1999, 9–56; Othmar Keel a Christoph Uehlinger, *Göttinnen, Götter und Gottessymbole. Neue Erkenntnisse zur Religionsgeschichte Kanaans und Israels aufgrund bislang unerschlossener ikonographischen Quellen*, (Quaestiones Disputatae 134), Freiburg 1992.

(o Albrightově škole nemluvě).⁶⁶ Tzv. nová archeologie pak přinesla nejen zpřesnění vyhodnocovacích a interpretačních metod, nýbrž znamenala především zlom v epistemologicko-hermeneutické oblasti tzv. biblické archeologie – tím, že radikálně odmítla jakékoli apologetické funkce své práce.⁶⁷

V oblasti *literárního zkoumání* dorazily do pracoven biblistů již v šedesátých letech metody strukturální analýzy, tzv. nového kriticismu a textové či funkcionální lingvistiky. V sedmdesátých a osmdesátých letech z těchto podnětů vznikla značně kontroverzní, ve svých důsledcích však velmi plodná a hermeneuticky důležitá rozprava o funkci diachronních a synchronních metodologií při výkladu a interpretaci biblických textů. V díle G. von Rada najdeme sice jednotlivé poznámky či náběhy předjímající určité teze této diskuse,⁶⁸ diskurzu se však již zúčastnit nemohl. Kromě mnoha jednotlivých podnětů pro metodologii exegeze přinesla tato diskuse zásadní obrat v tom, že ukončila samovládu diachronních metod (historicko-kritického přístupu).⁶⁹ Přinejmenším od sedmdesátých let je při řešení otázek biblické teologie možné – a nutné – kombinovat podle povahy zkoumaného předmětu přístupy diachronní i synchronní. Mnohé hypotézy a interpretační koncepty vypracované dříve pouze na základě historicko-kritických postupů se ovšem pochopitelně v tomto změněném kontextu ukazují být jako nepřiměřené, vyžadující revizi či zcela nové řešení.

V severoamerické a britské biblistice pak v osmdesátých a devadesátých letech dochází k širokému rozvinutí a radikalizaci post-strukturalistických přístupů, které těží z pestré škály podnětů – od rozvinutí „kritiky formy“

⁶⁶ Srv. výmluvný titul George Ernest Wright, *The Old Testament Against Its Environment*, London/Chicago 1950.

⁶⁷ K problematice viz např. Wiliam G. Dever, *Recent Archaeological Discoveries and Biblical Research*, Seattle 1990; E. A. Knauff a A. de Pury 2000; John R. Bartlett (ed.), *Archaeology and Biblical Interpretation*, 1997; D. Edelman, *The Fabric of History: Text, Artifact and Israel’s Past*, Sheffield 1991; Israel Finkelstein, *The Archaeology of the Israelite Settlement*, Jerusalem 1988; Israel Finkelstein a Nadav Na’aman, *From Nomadism to Monarchy: Archaeological and Historical Aspects of Early Israel*, Jerusalem 1994; James H. Charlesworth a Walter P. Weaver (ed.), *What has archaeology to do with faith?*, Philadelphia 1992; Ephraim Stern, Ayelet Lewinson-Gilboa a Joseph Aviram, *The New Encyclopedia of Archaeological Excavations in the Holy Land*, Jerusalem 1993.

⁶⁸ Například jeho důraz na „Letztgestalt“ interpretovaného textu – sám ovšem tuto zásadu v exegezi neuplatňuje (viz výše).

⁶⁹ Na tuto „samovládu“ (v anglickém překladu je dokonce termín „tyrannie“) si stěžoval už v roce 1929 W. Eichrodt 1929 (angl.: „Does Old Testament Theology Still Have Independent Significance Within Old Testament Scholarship?“), in: Ben C. Ollenburger; Elmer A. Martens; Gerhard F. Hasel (eds.), *The Flowering of Old Testament Theology*, Winona Lake, Indiana 1992).

do programu „rétorického kriticismu“⁷⁰ přes pokusy o uplatnění ricoeu-rovské hermeneutiky na biblickou „teologii svědectví“⁷¹ až po radikální kritiku ideologických funkcí každé [teologické] výpovědi v daném socio-politickém kontextu.⁷²

Tento vývoj znamená natolik podstatný *posun* „celkových souřadnic“, že se dnes četba textů von Radovy generace jeví mnohým biblistům jako v podstatě antikvovaná. Lze konstatovat, že se von Rad v současných rozhovorech již obvykle neuplatňuje přímo na tvorbě „aktuálního konsensu“ či současných pracovních hypotéz, nýbrž jen v [polemických] rekurzech do [nedávných] dějin bádání.⁷³ Rolf Rendtorff, reprezentativní představitel von Radových žáků, charakterizuje tuto proměnu jako „změnu paradigmatu“ – zásadní změnu, k níž sice sám nadějně vyhlížel, ale jejížž důsledků se současně obává.⁷⁴

⁷⁰ J. Muilenburg a jeho žáci: James Muilenburg, „Form Criticism and Beyond“, in: *Journal of Biblical Literature* 88 (1969), 1–18; Martin Kessler, „Introduction (Voices from Amsterdam)“, in: Martin Kessler (ed.), *Voices From Amsterdam: a Modern Tradition of Reading Biblical Narrativ*, Atlanta, 1993, 9; Vernon K. Robbins, *Exploring the Texture of Texts: A Guide to Socio-Rhetorical Interpretation*, Philadelphia 1996; Phyllis Trible, *Rhetorical Criticism: Context, Method, and the Book of Jonah*, (Guides to biblical scholarship. Old Testament guides) Minneapolis 1994; Norman K. Gottwald, „Rhetorical, Historical, and Ontological Counterpoints in Doing Old Testament Theology“, in: Timothy K. Beal; Tod Linafelt (eds.), *God in the Fray: A Tribute to Walter Brueggemann*, Minneapolis 1998, 11–23; J. Jackson a Martin Kessler, *Rhetorical Criticism: Essays in Honor of James Muilenburg*, Pittsburgh 1974.

⁷¹ Srv. zejména W. Brueggemann 1997; dále Werner G. Jeanrond, *Theological Hermeneutics: Development and Significance*, London 1991; Walter Brueggemann, *Texts under negotiation: the Bible and postmodern imagination*, Minneapolis 1993; M. I. Wallace, *The Second Naiveté: Barth, Ricoeur, and the New Yale Theology*, (Studies in American Biblical Hermeneutics 6), Macon 1990; Walter Brueggemann, *The Bible makes sense*, Winona, Minn 1997.

⁷² Srv. např. Norman K. Gottwald, *The Tribes of Yahweh: A Sociology of the Religion of Liberated Israel, 1250–1050 BCE*, Maryknoll, NY 1979; Norman Karol Gottwald, *The Hebrew Bible in Its Social World and in Ours*, Atlanta, Ga. 1993; Bruce J. Malina, „The Social Sciences and Biblical Interpretation“, in: Norman K. Gottwald (ed.), *The Bible and Liberation*, Maryknoll, NY 1983, 11–25; Phyllis Trible, *Texts of Terror: Literary-Feminist Readings of Biblical Narratives*, (Overtures to Biblical Theology, Philadelphia 1984; táz, *God and the Rhetoric of Sexuality*, (Overtures to Biblical Theology, Philadelphia 1978; V. K. Robbins 1996; M. Daniel Carroll, *Rethinking Contexts, Rereading Texts: Contributions from the Social Sciences to Biblical Interpretation*, (JSOT Supplement Series 299), Sheffield 2000;

⁷³ Srv. např. Leo G. Perdue, *The Collapse of History: Reconstructing Old Testament Theology*, (Overtures to Biblical Theology) Minneapolis 1994.

⁷⁴ R. Rendtorff 1993.

3. Znamená to tedy, že je spisy G. von Rada a ostatních biblistů éry moderny možné odložit jako překonané? Zajisté nikoli!⁷⁵ Znamená to jen, že je musíme číst *kriticky*. To ovšem není nic nového,⁷⁶ spíše se jen se zřetelnou radikalitou vynořuje požadavek, který sám Gerhard von Rad vyjádřil v předmluvě prvního svazku svých *Sebraných studií* již v roce 1961 – nejstarší ze znovu otištěných studií byla tehdy 30 let stará, nejmladší jen šest. Svět se ale ve 20. století měnil rychle a scéna biblistiky s ním. Autor proto již tehdy (před 40 lety!) upozorňoval své čtenáře, že už má sám k řadě pasáží svých studií kritický odstup, a proto žádá, aby čtenář k textům přistupoval s „dějinným chápáním“.⁷⁷ Tím spíše tak musíme činit my dnes. Von Radem tolik zdůrazňovaná „Geschichtsbezogenheit“ (vztáženost k dějinám) se totiž netýká jen starověkých látek izraelských, nýbrž – jak jsem se pokusil ukázat – také G. von Rada a zajisté také nás.

Zaznělo zde, že von Rad může být právem považován za jednoho z *nejvýznamnějších* biblistů 20. století; přitom ovšem také zaznělo, že řada jeho objevů a slavných tezí *již neplatí*. Domnívám se, že se na tomto zdánlivém rozporu dobře ukazuje, v čem tkví velikost teologa (nejen biblického). – Nikoli v tom, že nalezne a zformuluje definitivní řešení [„věčných“] otázek, a už vůbec ne v tom, že by měl vždycky pravdu a po celý život zastával jen správné či snad dokonce stále stejné teze. Velikost teologa je v tom, že věrohodně a poctivě odpovídá na otázky a výzvy své doby, bere je vážně a je hotov k případné revizi svých dřívějších přístupů, postojů a hypotéz (na základě svého dosavadního vzdělání, ale i jemu navzdory!). A v tom byl von Rad mezi biblickými teology 20. století postavou vynikající, příkladnou. Aniž bych chtěl uzavírat pareneticky, nedá mi to, abych nevyjádřil své přesvědčení, že tato maxima nepřestávají platit s odeznívající „érou moderny“, nýbrž s novou naléhavostí platí právě v onom dnešním rozmanitém kontextu vzedmuté a vzývané plurality.

Má-li některý dnešní student teologie za to, že vzdělávání v tomto oboru spočívá v osvojení si faktografie a nabytí takových znalostí, kde na každou otázku máme jasnou a navždy platnou odpověď, musí pro něj být životní

⁷⁵ I tak kritický a svým přístupem k látkám natolik odlišný autor jako James Barr pojednává G. von Rada s respektem a odkazuje na něj ze všech biblistů 20. století nejčastěji – James Barr, *The Concept of Biblical Theology. An Old Testament Perspective*, Minneapolis 1999 (viz rejstřík!).

⁷⁶ Srv. již S. C. Daněk, *Tři Filologické Vykřičníky – Krise Kritiky*, Biblické otázky: včera i dnes Vsetín 1935.

⁷⁷ „So muß ich den Leser um ein geschichtliches Verständnis des vorliegenden Bandes bitten.“ G. von Rad 1961, 7.

dílo Gerharda von Rada strašlivou lekcí – třicet let po smrti vynikajícího, ve své době proslulého a „úspěšného“ badatele nelze než konstatovat, že jeho přístup je problematický, a z jednotlivých tezí, kterými se tak výrazně zapsal do dějin biblistiky, dnes mnoho neplatí (např. hypotéza o kultických slavnostech v amfiktyonickém svazu předkrálovského Izraele, hypotéza o stáří a funkci dějinného kréda, hypotéza o vzniku apokalyptických látek z mudrosloví; viz výše).⁷⁸ Pochopí-li však tento student, že v teologii – řečeno von Radovsky – běží napořád o kritické a v dané konkrétní situaci aktualizované přebírání tradice, jež je živým rozhovorem svědků různých dob a různých kontextů – svědků, kteří sice zastávají různé přístupy a rozmanité pozice, ovšem společně usilují o věrohodné dosvědčení víry v Hospodinovo spásné konání pro člověka –, pak se mu postava G. von Rada může stát zasvěceným průvodcem po značné části debaty o biblické teologii ve 20. století. – Tyto odstavce k tomu chtěly pozvat a nabídnout alespoň nahlédnutí klíčovou dírkou.

⁷⁸ Ve dnech von Radova jubilea se má v Heidelbergu konat mezinárodní symposium (18.–21. října 2001), jež si klade za cíl reprezentativně představit jednotlivé oblasti von Radova díla a zhodnotit je v perspektivě dnešního stavu bádání. Přednesené referáty včetně následných diskusí mají být následně publikovány ve sborníku (M. Oeming; Konrad Schmid; M. Welker [Hrsg.], *Das Alte Testament und die Kultur der Moderne*, Münster 2002 [ISBN 3-8258-5455-8]).